

Розділ 5. УКРАЇНЬСКА ЕЛІТА В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНЬСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2023 РОКІВ

Українська еліта існує з давніх-давен. Різноманітні верстви еліти, якої князі, шляхта, козацька старшина, дворяни та буржуазія, відігравали важливу роль у забезпеченні функціонування українських держав, які існували на території України протягом різних історичних періодів.

Еліта України зробила численні внески в розвиток світової культури й науки: створила відомі літописи, твори мистецтва та літератури світового рівня, започаткувала книгодрукування, систему вищої освіти в Східній Європі, розробила визначні правові акти, сприяла розвитку військової справи та освоєнню космосу.

Українська еліта відіграє важливу роль у російсько-українській війні, яка розпочалася в 2014 р. і триває донині. На початку війни багато українських елітарних груп, зокрема бізнесмени, політики, інтелектуали, відчували загрозу для своєї власності та позицій в українському суспільстві внаслідок російської агресії. Багато з них взяли відповідальність за оборону України й боротьбу проти російської агресії, зокрема фінансування української армії, допомогу військовим лікарням та постраждалим внаслідок війни, участь у військових операціях. Саме еліта формує національну ідентичність та підтримує українську мову і культуру, що є важливим чинником в опорі України проти російської агресії.

У такий спосіб українська еліта відіграє важливу роль у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, що вказує неабияку актуальність теми дослідження.

Вивченням особливостей формування української еліти в різні історичні періоди займалася велика кількість науковців: Маттей Доган та Джон Хіглі, Юрій Мацієвський, Ярослав Занік, Михайло Цюрупа, Михайло Кельман та Мирослава Кристиняк, Володимир Шевчук та ін.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених вивченню української еліти, недостатньо дослідженим залишається питання української еліти в період російсько-української війни 2014–2023 рр.

Поняття «еліта» має кілька визначень, які були запропоновані відомими соціологами та політичними діячами. Вільфредо Парето вважав, що елітою є люди, які отримали владу. Гаetano Моска стверджував, що еліта – це організована меншість суспільства. Найближчим до сучасного розуміння терміна «еліта» був іспанський соціолог Хосе Ортега-і-Гассет, який вважав, що до еліти належать люди, які мають високий статус, багатство, престиж, інтелектуальну та моральну перевагу над масою і дбають про благо суспільства¹.

¹ Сучасні політична еліта та політичний клас: визначення, моделі та особливості становлення. *Наукові записки*. 2018. Вип. 45. С. 37–52. URL: https://ipind.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_suchasni.pdf

Цікаву думку висловив Нікколо Макіавеллі. Дослідник розглядав державу як результат взаємодії різних соціальних груп та стверджував, що владу в суспільстві не може здійснювати ні окрема людина, ні всі люди відразу. Через це виникає меншість, яка править завдяки тому, що вона організована².

Джона Хіглі визначає «еліту» як «сукупність осіб, що завдяки своїй стратегічній позиції у великих чи ключових організаціях і рухах здатні регулярно і суттєво впливати на політичні рішення»³. Згідно з баченням дослідника, до складу еліти входить контреліта – особи, які не мають прямого владного статусу, але завдяки своїм високим соціальним, економічним, культурним та інтелектуальним показникам можуть впливати на політичні рішення⁴.

Отже, поняття «еліта» має багато визначень, проте загалом описує людей, які мають владу та вплив у суспільстві. Враховуючи тему дослідження, термін «еліта» використовуватимемо в значенні, запропонованому Дж. Хіглі, відповідно до якого поняття еліти поширюється не тільки на представників влади, а й на бізнесменів, науковців, військових, культурних та медійних фігур. З огляду на це, можна виділити такі види еліт:

– політична еліта – люди, які займають керівні посади у політичних партіях і громадських організаціях, впливають на формування ідеології та визначення політичної стратегії;

– бізнес-еліта – успішні підприємці, власники великих компаній та інвестори. Їхній вплив поширюється на економічні й фінансові процеси в країні;

– наукова еліта – провідні вчені та науковці, які зробили значний внесок у розвиток науки й технологій. Вони також мають значний вплив на формування наукових думок і поглядів;

– культурна та медійна еліта – відомі письменники, актори, музиканти, журналісти й інші представники культурного і медійного світу;

– військова еліта – це група найвищих посадовців і професіоналів у військовій сфері, які мають визнану компетентність, досвід та здібності, необхідні для керівництва й виконання важливих завдань військової організації. Військова еліта охоплює високопосадових офіцерів, генералів, військово-політичних діячів, а також військових вчених та спеціалістів у різних галузях, зокрема в інженерії, лікарській допомозі, кібербезпеці⁵.

У сучасному суспільстві еліта виконує важливі функції. По-перше, вона відповідає за управління процесами та вирішення проблем, що виникають у суспільстві, забезпечуючи стабільність. По-друге, еліта слугує прикладом для громадян, пропонуючи більш високі стандарти поведінки й свідомості. Окрім того, визначають інші функції еліти, наведені на рис. 1.

² Dogan M., Higley J. *Elites, Crises, and the Origins of Regimes*. Lanham: Rowman and Littlefield, 1998.

³ Мацієвський Ю. Еліти в Україні до і після «помаранчевої революції». *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 41–42. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/matsiievskiy_elity.pdf

⁴ Занік Я. М. Типи, поняття та класифікація еліт в історичному контексті. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2008. № 11(129). С. 101–105.

⁵ Цюрупа М. В. Військова еліта України: її місце і роль у структурі правлячого класу. *Наукові записки*. 2018. Вип. 45. С. 82–84. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsiurupa_viiskova.pdf

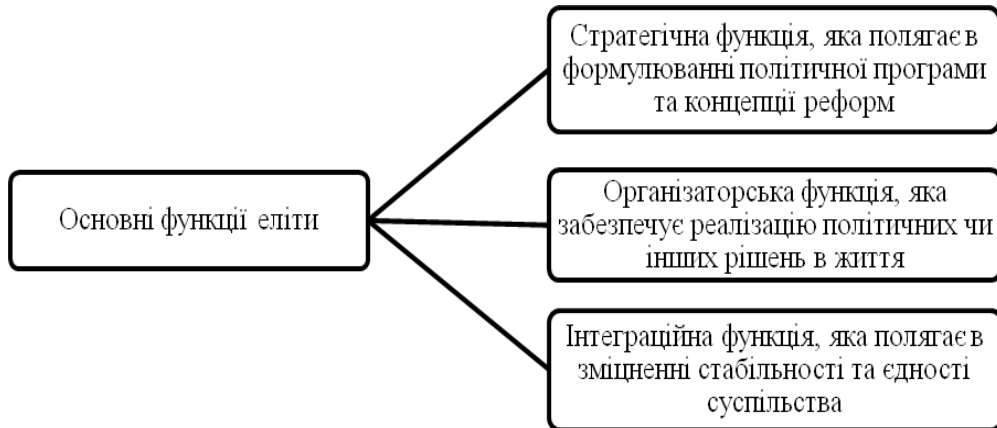


Рис. 1. Основні функції еліти⁶

Крім перелічених функцій, еліта також має ефективно комунікувати з різними соціальними верствами та групами населення, враховувати їхні інтереси й забезпечувати потреби.

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що головна функція еліти – управління суспільством. Для її виконання еліта мусить мати сучасний менталітет, державний тип мислення та готовність підтримувати загальнонаціональні інтереси. Такі якості допомагають їй ефективно діяти на користь суспільства й забезпечувати його розвиток у будь-яких умовах.

Еліта сучасної України охоплює політичну, наукову, культурну, медійну, військову та бізнесову. Її формування розпочалося з початком війни з Росією у 2014 р. та триває дотепер. Епоха ж лідерів, які своїми діями ослабили Україну, поступово відходить у минуле. Головні напрями діяльності української еліти в 2014 р. були спрямовані на збереження територіальної цілісності країни, зміцнення обороноздатності та підтримку економічного розвитку.

Українська політична еліта, як-от президент Петро Порошенко та прем'єр-міністр Арсеній Яценюк, докладали зусиль для залучення міжнародної підтримки, зокрема з боку країн Європейського Союзу та США. Вони вели активну дипломатичну роботу, наголошуючи на необхідності підтримати Україну в боротьбі з агресивною політикою Росії.

Українська еліта зробила значний крок у зміцненні обороноздатності країни. У 2014 р. було створено Національну гвардію, а також проведено реформування та модернізацію Збройних сил України, поліпшено їхнє забезпечення військовою технікою і зброєю, а також впроваджено підтримку ветеранів та учасників бойових дій. Українська політична еліта приділяла увагу й економічному розвитку країни, зокрема шляхом проведення реформ, спрямованих на боротьбу з корупцією та

⁶ Кельман М., Кристиняк М. Роль еліт у побудові сучасної держави та основні теоретичні засади щодо удосконалення процесу їхньої діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 7. № 1. С. 43–46. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/apr/21414/9.pdf>

підвищення ефективності управління. Із приходом до влади у 2019 р. Володимира Зеленського та його команди посилилась роль контреліти: бізнесменів, науковців, військових, культурних та медійних фігур. Цьому сприяло незадоволення населення діяльністю осіб, що перебували при владі, тобто представників політичної еліти. Так, згідно з результатами опитування компанії Info Sapiens, проведеним у грудні 2020 р. – січні 2021 р., значна частина населення не довіряла владі та вважала, що в Україні немає справжньої політичної еліти (рис. 2).

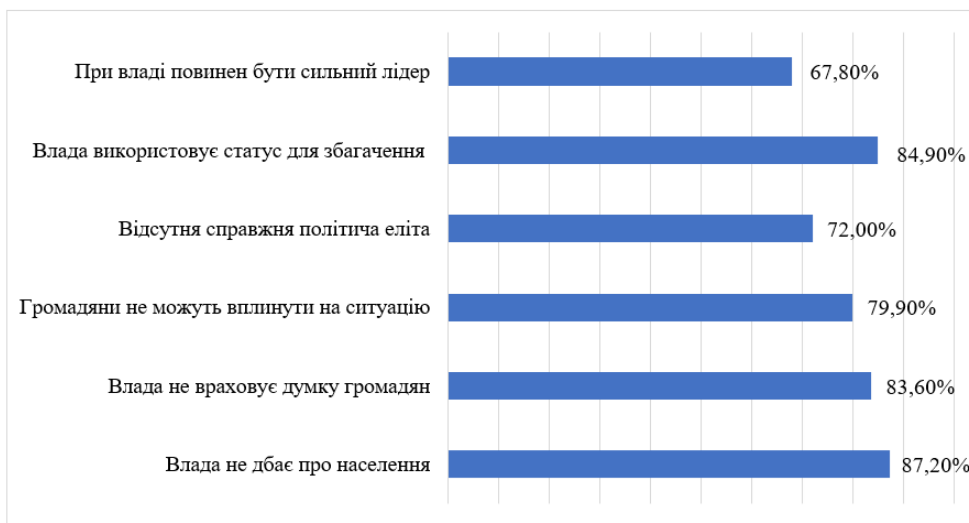


Рис. 2. Рівень довіри громадян до політичної еліти в 2021 році, %⁷

Незадоволеність громадян ситуацією в державі, а потім і повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 р. посилює роль контреліти. Стало зрозумілим, що українською елітою є не тільки політики, а й військові, бізнесмени, науковці, культурні діячі, медійники тощо. Саме вони вносять найбільший вклад у перемогу України у війні з Росією.

Українські воїни продовжують захищати свою країну та успішно відстоювати її територію, витісняючи російських окупантів. Однак війна вимагає великих витрат, тому українська еліта разом із закордонними партнерами допомагає фінансувати Збройні сили України. Так, ЗСУ отримує фінансування не тільки з державного бюджету та за допомогою закордонних партнерів, а й завдяки волонтерським організаціям і зборам коштів на потреби окремих підрозділів та бійців. Представники влади, бізнесу, культури, медіа й інших сфер діяльності створюють волонтерські організації і благодійні фонди, серед яких найвідоміші:

– благодійний фонд «Повернись живим», заснований ІТ-спеціалістом, волонтером та громадським діячем Віталієм Дейнегою⁸;

⁷ 72 % українців вважають, що в державі немає справжньої політичної еліти – опитування. Детектор медіа. 2021. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/184277/2021-04-08-72-ukraintiv-vvazhayut-shcho-v-derzhavi-nemaie-spravzhnoi-politychnoi-elity-opytuvannya/>

⁸ Сабадишина Ю. Засновник фонду «Повернись живим» Віталій Дейнега став заступником міністра оборони. DOU. 2023. URL: <https://dou.ua/lenta/news/deynega-is-deputy-minister-of-defense/>

- благодійний фонд Сергія Притули, заснований українським громадським і політичним діячем, волонтером, телеведучим й актором Сергієм Притулою;
- благодійний фонд «Save Ukraine/Спасемо Україну», заснований Уповноваженим президента з прав дитини (2014–2021) Миколою Кулебою⁹;
- волонтерська організація «Армія SOS», заснована активістами Євромайдану: Юрієм Касьяновим, Олексієм Савченко, Ярославом Тропіновим та Олександром Фощаном;
- благодійний фонд Петра Порошенка, заснований українським політиком, державним діячем і підприємцем, п'ятим президентом України Петром Порошенком.

Серед інших представників української еліти, що підтримують ЗСУ, варто згадати Ріната Ахметова, Віктора Пінчука, Олександра та Галину Герег, Дмитра Фірташа, які також заснували фонди допомоги ЗСУ.

За кошти вищезгаданих благодійних фондів і волонтерських організацій закуповують техніку, зброю та амуніцію для армії, проводять тренінги і навчання для військових, фінансують гуманітарні проекти, спрямовані на допомогу цивільному населенню тощо¹⁰.

Активна участь української еліти в боротьбі проти російської агресії кардинально змінила суспільну свідомість українців, які раніше критично оцінювали стан справ в Україні та її перспективи загалом. Змінилося ставлення українців до держави та зросла довіра до еліти, про що свідчить опитування, проведене Інститутом соціології НАНУ в 2022 р. За його результатами, 63,8 % українців позитивно ставиться до перспектив України, 32,1 % – нейтрально, лише 3,3 % – негативно (рис. 3).

Нова українська еліта, сформована з 2014 по 2023 рр., довела свою здатність відстоювати інтереси держави та зміцнювати її міжнародний статус. Західні партнери, які допомагають Україні, виявляють повагу до позиції української еліти та дослухаються до її думки. Більшість громадян бачить, що Україна стала лідером на світовій арені, тому змінюють ставлення до еліти і її потенціалу.

У дослідженні за грудень 2022 р. більшість респондентів (60,2 %) відповіла позитивно на запитання: «Чи є в Україні лідери, яким можна довірити владу?» (див. рис. 4).

Отже, лише з початком повномасштабного вторгнення українці побачили, що серед них є люди, яким можна довірити владу навіть у складний момент. Незважаючи на війну, економічні труднощі та корупцію, вони стали більш впевненими у своїй країні та своїх лідерах. Втім, українська еліта ще не сформована, що зумовлено низкою проблем:

- наявність антиеліти, яка працює проти держави та перебуває при владі, а також псевдоеліти, яка імітує еліту, але не виконує своїх функцій;
- відсутність професіоналізму. Недостатній рівень освіти та навичок у чиновників і представників влади;

⁹ Чепурко В. Микола Кулеба про евакуацію: У багатьох людей синдром страху – боються вийти з підвалів, щоб виїхати. *KPII*. 2022. URL: <https://kp.ua/ua/life/a655702-mikola-kuleba-pro-evakuac%D1%96yu-u-bagatoh-lyudej-sindrom-strahu-boyatsya-vijti-zp%D1%96dval%D1%96v-shchob-viihati>

¹⁰ Сабадишина Ю. Засновник фонду «Повернись живим»...

– клієнтілізм і політична корупція. Чинівники та представники влади можуть бути призначені на посаду не за професійні якості, а через зв'язки з політичними партіями чи лідерами;

– віддаленість від громадян. Представники еліти можуть втратити зв'язок з громадянами, що призводить до недовіри й незадоволення;

– недостатня роль військових у політиці та владі. Низький рівень представництва військових у владі й політиці призводить до недостатнього розуміння потреб ЗСУ.

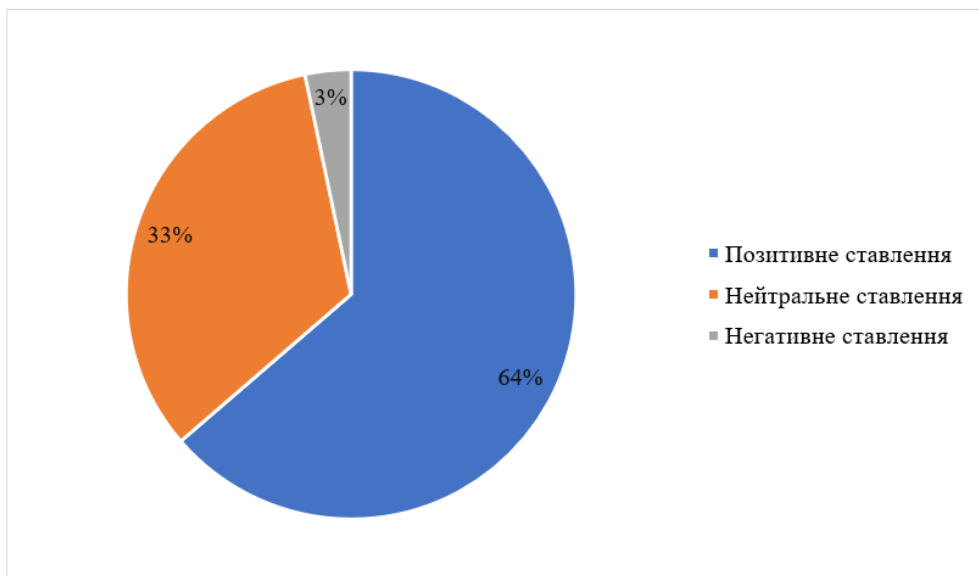


Рис. 3. Ставлення українців до держави в період повномасштабного вторгнення, %¹¹

Шляхи вирішення цих проблем можуть враховувати:

– очищення центральних та місцевих органів влади від проросійських еліт;

– підвищення професійного рівня. Необхідно забезпечити навчання та підвищення кваліфікації чинівників і представників влади;

– зменшення впливу політичного клієнтілізму та корупції. Можна контролювати й регулювати призначення на посади влади, забезпечити чесність і професійність у цьому процесі;

– зближення з громадянами. Еліта має бути більш доступною для громадськості та враховувати потреби й інтереси громадян;

– підвищення рівня представництва військових у владі та політиці. Необхідно стимулювати представників військової сфери до участі в політичному житті та внести відповідні законодавчі зміни.

¹¹ Шевчук В. Війна призвела до тих процесів, які не уявляли українці – Євген Головаха. *Аностроф*. 2023. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2023-02-26/voyna-privela-k-tem-protsessam-kotoryie-ne-predstavlyali-ukraintsyi--evgeniy-golovaha/50675>

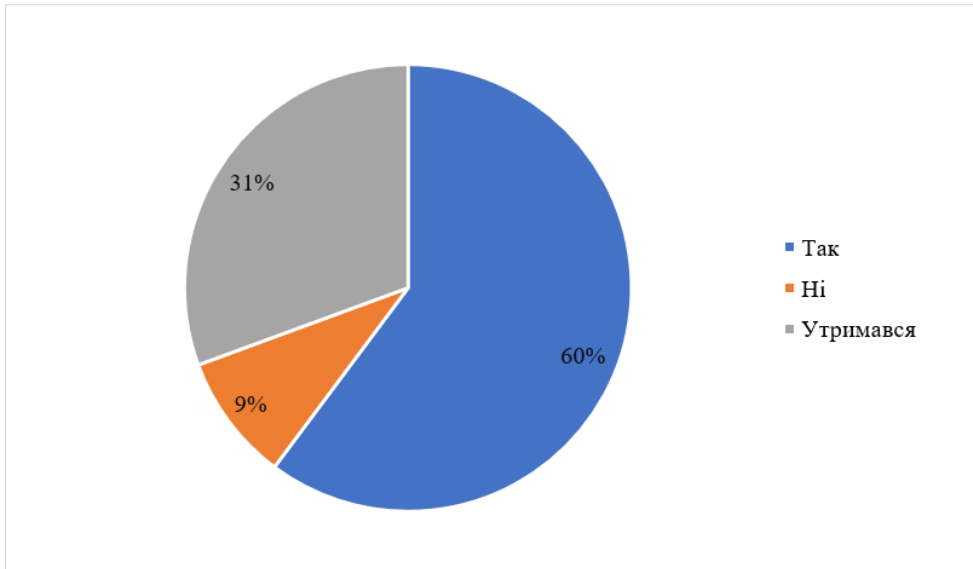


Рис. 4. Наявність лідерів, яким можна довірити владу в Україні, %¹²

Із початком війни 2014 р. головні напрями діяльності еліти України були спрямовані на збереження територіальної цілісності держави, зміцнення обороноздатності та підтримку економічного розвитку.

Формування еліти України, здатної протистояти російській агресії та вивести нашу державу на новий рівень розвитку, уповільнює низка проблем, до яких належать: наявність антиеліти, яка працює проти держави та перебуває при владі, а також псевдоеліти, яка імітує еліту, але не виконує своїх функцій; відсутність професіоналізму, недостатній рівень освіти та навичок у чиновників та представників влади; клієнтізм та політична корупція; віддаленість еліти від громадян; недостатня роль військових у політиці та владі. Для вирішення зазначених проблем пропонується здійснення таких заходів: очищення центральних та місцевих органів влади від проросійських еліт; підвищення професійного рівня та кваліфікації чиновників і представників влади; зменшення впливу політичного клієнтізму та корупції; зближення еліти з громадянами; підвищення рівня представництва військових у владі та політиці.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування отриманих результатів сучасною українською елітою для захисту суверенітету та територіальної цілісності України.

Зоряна Гбур

¹² Там само.